

TRE MÄKTIGA KLOSTER

De kloster som intresserat oss mest är naturligtvis det närliggande Alvastra och Den Heliga Birgittas kloster i Vadstena. Mitt intresse för klostren har i forskningssammanhang främst varit inriktat på klostrens jordeböcker. Genom att vi har kommit så långt tillbaka i släktens härledning som början av 1400-talet, finns inte så mycket källmaterial. Alvastra och Vadstena kloster var ju de i släktbygden helt dominerande klostren. De var även i övrigt mycket väl renomerade och mycket väl ansedda. Visste du till exempel att det vid Vadstena kloster förekom både glastillverkning och järnhantering?

Klostren ägde även väldiga markområden, där man kontinuerligt sökte sammanlänka och byta till sig jordegendomar, för att därigenom åstadkomma räntabla egendomar. Gårdar skänktes till klostren för att man ville uppnå själens salighet och man var givmild även i andra sammanhang. Mera härom i det följande.

Min förhoppning var att kunna finna släktingar i de gamla klosterböckerna förutom Birgitta Farmansdotter som vigdes till nunna år 1493. Av klostrens jordeböcker fann jag att Ryket under medeltiden ägdes av Vadstena kloster. Då bodde ju ingen av våra förfäder där.

Till Vadstena kloster hörde ett flertal torp som uppgavs vara öde för fägångs skull. Ibland återspeglar torpbebyggelsen en kolonisations- och nyodlingskedja i flera led som exempelvis Syllerstorp i Stora Åby socken på gränsen till skogslinjen som var ett avgärda torp till Ryket i samma socken, men som i sin tur hade två egna torp Stubben och Mossen. I skogsbygderna var torpen mera ensligt belägna, långt från modergården som exempelvis torpen till Sätra.

Dubbelgårdarna Lund, Broby och Tegnaby ägdes av Alvastra kloster. Att Tegneby en gång varit klostergård visste vi om, men nu har vi hittat dokumentationen. I de jordeboksblad som skrevs omkring 1360 eller 1370 finns enbart gårdar i Nässja nämnda. Det hade varit mycket trevligt om Luckersta och Örberga hade stått på de bladen. Boken där jag hittat dessa uppgifter såtr i sammanställningen över källorna.

På medeltiden skänktes Tofta gård av fru Chrstina Ulfsdotter enligt ett medeltida brev till Skenninge kloster. Tofta gård låg på Aldelsö i Mälaren och kom sedermera att ägas av riksföreståndaren Karl Knutsson. Omräknat i våra dagars penningvärde skulle fru Christina Ulfsdotters donation btinga ett värde av 70 - 75 miljoner kronor.

Skänninge nunnekloster hade anlagts omkring 1280. Det kallades vanligen S:t Martins, någon gång S:t Agnetas samt också S:t Ingrids kloster. Magnus Ladulås utfärdade år 1282 skydds- och privilegiebrev för klostret, vilket förnyades av biskopen i Linköping hertig Bengt år 1289. Av stor betydelse för klostret blev konung Magnus Erikssons och hans mor Ingeborgs gåva 1352 av ett stort godscomplex i Halland som var avfallet efter konungens halvbröder de halländska hertigarna Håkan och Knut. Hertig Albrekt av Meklenburg, som var gift med deras halvsyster Eufemia, bekräftade gåvan 1357. På konung Magnus förslag utbyttes emellertid dessa gårdar mot en stor del av Bjälbo socken i Östergötland. Då också hertiginnan Ingeborg för att säkerställa sin själs salighet år 1358 skänkte sina gårdar i samma socken, uppstod en långva-

rig tvist. Sedan det kunnat bevisas att de ej tillhörde Uppsala Öd dvs dåvarande kronan, avgjordes den till klostrets förmån. De kungliga skyddsbreven slutar emellertid med kung Kristian II:s år 1521. I samband med reformationen uppstår ett kärvare läge för rikets kloster. År 1527 förebrår Gustav Vasa i ett skarpt brev ab-bedissan i Skänninge för det överdåd som påstods råda inom klostret med dess många omfattande egendomar, vars avkastning konfiskerades till kronan. Nunnorna fick dock ett visst underhåll från enstaka gårdar mot att de från och med år 1529 till kungen erlade 100 mark örtug i skatt.

Skänninge kloster var på sin tid ett av de rikaste och av aristokratien mest omhuldade i landet. Att medeltidens högadel så gärna placerade sina övertaliga söner och döttrar i kloster berodde icke enbart på fromhet. Familjens makt var helt beroende av deras jordagods som icke borde splittras genom för talrika arvsskiften. Detta kunde förhindras på ett ståndsmässigt sätt genom att yngre söner blev andans män och de överflödiga och till äktenskap mindre attraktiva döttrarna gick i kloster. Samtidiga kloster i landet sekulariserades genom Västerås recess år 1527. Munkklostren drogs in med omedelbar verkan, men nunneklostren tog det längre tid att av-veckla. Dessa dog så småningom ut genom bristande resurser och utebliven rekrytering i nytänkandets Sverige. Det sista svenska klostret upphävdes definitivt först genom Söderköpings riksdags beslut år 1595.

Trots att kronan i praktiken övertog klostrens egendomar redan 1530, kvarstod begreppet klosterhemman i mantalslängder och jordböcker ända fram till 1680 då man övergick till den riktiga benämningen kronorhemman. Eftersom klostrets underlydande åbor behandlades med klokhet och mildhet var klosterepoken utan tvekan en lugn och lycklig tid. När Gustav Vasa år 1521 tillvällde sig makten i Sverige försvann för all-tid den romantiska medeltiden det lugna stillaflytande livet och de goda bondetiderna i våra bygder försvann och hårdare tider stundade.

Älsborgs fästning hade gått förlorad under kriget med Danmark på Johan III:s tid och i fredsslutet år 1570 bestämdes att Sverige skulle återlösa fästningen med 150 000 riksdaler silvermynt. Detta var en ofantlig summa under denna tid. Allmogen kom nu att avkrävas en extra skatt uppgående till 10 % av värdet på all lös egendom. I varje socken tillsattes en nämnd som leddes av kyrkoherden. Denne hade till uppgift att värdera sockenbornas egendom.

År 1613 slöts freden i Knäred då Sverige åter förpliktigades att lösa Älsborgs fästning, Lödöse, Göteborg och sju härader i Västergötland som hade gått förlorade under kriget mot Danmark. Lösesumman var nu 1 miljon riksdaler som skulle betalas i sex terminer under lika många år. Nu utkrävdes en ännu högre extra-skatt.

Ett hjonelag bestod av man och hustru samt två tjänare, dräng och piga.

Den årliga räntan eller grundskatten som en bonde hade att erlägga till kronan år 1618 kunde bestå av 3 lispund smör, 5 dagsverken, 6 årliga hästar och 2 konungshästar.

Något år senare kunde skatten bestå av städja 3 daler, fodernötspenning 3 daler, smör 2 lispund, kolved 4 lass, dagsverken 6, årliga hästar 6 och konungshästar 6.

Städjepeningen måste alla bönder erlægga med vissa års mellanrum för att jorden skulle gå vidare i släkten.

Fodernöts- eller boskapspenningen utgick ursprungligen efter antalet boskap och tunnor utsäde. Skatten uppkom under Gustav Vasas tid 1539. År 1642 då den uppgick i mantalsrånstan som en stående skatt, utgick den med 2 daler silvermynt per mantal.

Årliga räntan och avraden fick bonden bullgöra i form av smör, kolved och dagsverken som utfördes vid väg- och brobyggen. Längre fram räknades persedlarnas och tjänsternas värde om i penningar efter markegångstaxan. År 1855 sammanslogs jordeboksräntan med mantalsrånstan till en ny ränta som år 1869 omvandlades till ett fixt belopp i penningar.

Årliga hästar och konungshästar eller som begreppet också betecknades "fordringen" infördes vid 1400-talets mitt som en skyldighet för skattebönder och landbor (arrendatorer) att bisträcka med foder till kungens hästar och mat och husrum till dem som skötte hästarna (kungshästarna). Samma skyldighet gällde gent emot konungens ämbetsmän vid deras resor i landet. Detaljbestämmelser beträffande fodringen finns bevarad. Principerna kunde växla från tid till tid och från län till län. Under Gustav Vasas tid permanentades fordringen till en stående skatt som ingick i årliga räntan. Utöver grundskatten hade bonden att erlægga tionde med $1/4$ tunna råg årligen. Tionden infördes i Sverige på 1100-talet. De var i regel delade så att prästen fick $1/3$ samt biskopen, sockenkyrkan och de fattiga de övriga två tredjedelarna. Vid Gustav Vasas reduktion fick sockenprästen behålla sin tredjedel. Därav uppstod namnet tertialtionde. Resten inlevererades till kronan under beteckningen kronotionde bestämd i spannmål.

Efter åtskilliga regleringar indrogs slutligen tiondet genom 1910 års lag. En skatt som Gustav Vasa befriade svenska folket från var Peterspenningen som utgick under medeltiden till påvestolen med i regel en penning för varje skatteskyldigt hushåll. 1 mark = 8 öre = 24 örtugar = 192 penningar.

Vid extra ordinära tillfällen hade kronan befogenhet att utta Eriksgatehjälp, brölloppsgård, kröningshjälp, begravningshjälp (exvis vid Gustav II:s Adols begravning) samt ofta nog kontributioner till krigen. Det onaturliga skattetrycket och de ständiga krigen utarmade efter hand folket. Skatte-, utsädes och boskapslängder från 1500 och 1600-talen visar att böndernas ekonomiska ställning allvarligt och stadigt försämrades för att nå ett bottenläge under och efter Carl XI:s krig med Danmark.

Drottning Kristina var frikostig med donationer under sina sista regeringsår. Dessa förläningar avsåg enbart beskattningsrätten, men enligt en gammal åskådning var äganderätten bunden till räntan eller skatten och enligt denna princip fanns det inga bönder med full äganderätt före skatteköpens tid. Adelsmän som förvärvade skatterätt på bondejord ansåg också att de hade äganderätt till skatteböndernas jord, en uppfattning som på det bestämdaste bestreds av de ofrälse stånden.